

УДК 930.24:355.01(470+571)(477)

Турчак О.В.

[https:// orcid.org/0000-0002-1806-5289](https://orcid.org/0000-0002-1806-5289)

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.41.2024.198-206>

ГЕРОЇЧНА ТА БАГАТОСТРАЖДАЛЬНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРОТИСТОЯННЯ ДВОХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Рецензія на монографію: Полянського О. (2023). Російсько-українські війни ХІІ – ХХІ століть: історичний вимір. Львів: Растр-7, 307с.

Професор, кандидат історичних наук, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського Олег Полянський є одним із тих дослідників, сфера наукових зацікавлень яких, зокрема, пов'язана з проблематикою державотворчих процесів та національно-визвольного руху в Україні ХІХ–ХХст. Слід зауважити його активну громадянську позицію і приналежність до націотворчих процесів середини ХХ – початку ХХІст. Водночас автор є членом Національної спілки журналістів України, що яскраво прослідковується у стилі його наукових та науково-публіцистичних розвідок. З-під пера Олега Полянського вийшло понад 400 друкованих праць. І ось перед нами його нова монографія, котра побачила світ наприкінці 2023 року.

У рецензованій монографії автор ставить за мету представити весь спектр форм російсько-українського протистояння, що залежали від різноманітних об'єктивних і суб'єктивних факторів. Увага читача зосереджується на збройному протистоянні України з росією, починаючи з періоду Середньовіччя, з боротьби за так звану «київську спадщину» і до сьогоднішніх днів. Акцентується на екзистенційності української нації, народу та його держави.

Книга присвячується одному із сотень тисяч новітніх українських героїв – воїнові Андрієві Остапенку, котрий продовжив подвиг пращурів і самовіддано став на захист України з початків російсько-української війни ще у 2015 році. Його героїчний шлях був обірваний у листопаді 2022 року, за невияснених обставин.

Турчак Олександр Володимирович, доктор юридичних наук, професор, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського.

© Турчак О.В., 2023.

Проте у людській пам'яті він завжди залишиться світлою і великою Людиною.

Перед нами праця, котра є викладом трагічної і, водночас, героїчної історії України, представлені в контексті російсько-українського протистояння. Це своєрідний узагальнений погляд на власну історію з аналізом великого масиву історичних, політичних та військових досліджень авторів минулого та сучасності.

Слід погодитись з тезою автора про те, що російсько-українські взаємини загалом, і, зокрема, протистояння та війни є найбільш сфальсифікованими віхами нашої історії, котрі сягають своїм корінням часів російських правителів Петра I та Катерини II (с. 11).

Засадничим є твердження про цивілізаційну різницю у цих взаєминах та протистоянні, а відтак, і висновок про зіткнення двох різних цивілізацій, що почався ще у середині XII ст. З огляду на це, проводяться паралелі про аналогічне поводження російських варварів в Україні через майже тисячу років (с. 20-21).

На основі аналізу історичної дійсності доведено, що напади на Київ у 1169, 1172 та 1203 рр. слід вважати початком російсько-українських воєн, а ідейним обґрунтуванням так званого «собіранія русских земель» є теорія про Третій Рим – Москву. Ця теорія, як стверджує автор, в подальшому була поширена не тільки на Україну, а й на Балкани, Кавказ, Близький Схід тощо. Однак територіальною експансією Росія не обмежилася, вона поєднувалася з політикою асиміляції підкорених народів, заправлінням власного бачення політичного, економічного і культурного розвитку цих земель (с. 22).

Водночас увага читача звернута на визначальну роль особистості у вітчизняній історії. Зокрема, на перших етапах військового протистояння цю роль на себе взяла українська шляхта Великого Князівства Литовського, що розглядала її як власну боротьбу з московським агресором. Усвідомлюючи таку позицію української еліти, вже тоді у XVI ст., московські правителі вперше вдалися до застосування тактики провокування та роздмухування внутрішніх конфліктів.

На якісно новий щабель піднялося військово-політичне протистояння з виходом на історичну арену українського козацтва як унікального явища не лише в українському, але і європейському масштабі. Оскільки власне воно стало праобразом майбутньої держави, що продовжила державотворчі традиції Київської Русі.

Дослідник доводить, що перше зіткнення козаків з Московією розпочинається з військових операцій 1515 року. Воно у XVI – першій половині XVII ст. розглядається у декілька етапів (с. 27).

Оцінюючи події 1654 року, наголошено, що спроба об'єднання в складі однієї держави двох кардинально різних за своєю суттю цивілізацій заклала конфліктне начало, що у подальшому вилилося у відкрите військове протистояння (с. 34).

Проте і у такій скрутній політичній ситуації неодноразово робилися спроби визволення з-під ярма Московської держави. Яскравим свідченням чого стала незалежна зовнішня політика гетьмана Івана Мазепи, який трактував розпочату ним війну як протистояння двох націй – українців і росіян (с. 46).

Важливим для осмислення феномену протистояння двох цивілізацій є політична та державотворча діяльність Пилипа Орлика, котрий на високому теоретичному рівні обґрунтував ідею незалежнення України.

Автор звертає увагу на той історичний факт, що і Річ Посполита, і Туреччина, і Кримське ханство, на які покладала певні сподівання українська еліта у стосунках з Російською імперією, керувалися власними еґоїстичними інтересами і стали причетними до народження у майбутньому «жандарма Європи» (с. 59).

Як слушно зазначає О. Полянський, в подальшому, упродовж двох століть, російсько-українське протистояння проходило не у військовій, а у ідеологічній сфері, у формі ідеологічної боротьби (с. 61). Проте опір шовіністичним, загарбницьким планам імперії не припинявся. Це протистояння прослідковується в політико-ідеологічній та культурницько-просвітній діяльності, котра всіляко переслідувалася агресором. Дієвим засобом асиміляції у цей час, як і в подальші епохи, стає переслідування та заборона української мови, як визначального маркера існування нації.

Новим етапом віковичного протистояння стало поширення у II половині XIX ст. ідей марксизму, які знайшли сприятливий ґрунт і в українському суспільно-політичному житті. Водночас росія намагалася поширити свій вплив і на Західну Україну. Одним із методів такої експансіоніської політики стала підтримка і фінансування власних проєктів, зокрема москвофільства. Проте, як наголошує автор, Галичина впродовж II пол. XIX - поч. XX ст., закріпила за собою статус «П'ємонту національного руху» (с. 83), що проявлялося у різних сферах суспільно-політичного і культурно-просвітницького життя краю. Таким чином, продовжилася епоха «змагання ідеологій та політичних проєктів».

З розв'язанням Першої світової війни українці взяли у руки зброю та продовжили активну боротьбу за відстоювання права на самовизначення і відновлення власної державності. В авангарді цього збройного протистояння стояли саме УСС, що стали носієм продовження військових традицій і боротьби часів козацтва та Запорозької Січі.

Наступною героїчною сторінкою українсько-російського протистояння стали події періоду Відродження української державності 1917 – 1920рр. Російське самодержавство вдалося до різноманітних способів протидії, з метою недопущення об'єднання українців у їх споконвічному прагненні відновити втрачену державність. Цілком слушно зазначено, що саме тоді росія вдалася до т.зв. гібридних засобів протидії національному рухові (с. 90). Адже намагання українців створити незалежну державу йшли в розріз із планами великодержавного шовінізму більшовиків, котрі намагалися поширити свою владу на всю територію колишньої імперії. І, відповідно, радянська росія оголосила війну Українській Народній Республіці, вперше після Полтавської трагедії. Основним чинником, що тоді призвів до поразки УНР стала неготовність тогочасного українського суспільства до боротьби і розбудови незалежної держави. З ряду об'єктивних і суб'єктивних обставин не було створено єдиного фронту для відбиття російської агресії. А діяльність розрізнених повстанських загонів, здебільшого мала деструктивний характер. Продовженням боротьби слід вважати Хлоднороський селянський повстанський рух.

Доведено, що з відступом армії УНР на територію Польщі збройна боротьба не припинилася, адже в планах емігрантського уряду було повалення більшовиків і повернення в Україну. В жовтні-листопаді 1921р. була здійснена спроба визвольного походу в Україну, що завершилася невдачею. Таким чином, після поразки Другого Зимового походу воєнні дії завершилися. В Україні переміг більшовицький окупаційний режим (с. 112).

Олег Плянський робить висновок про те, що «традицію» царської росії щодо воєн проти України і українців продовжила більшовицька росія, а сьогодні – путінська. Агресор вдається до вже випробуваної стратегії внутрішнього розколу України з опертям на колаборантів, проросійських політиків, різношерстих агентів впливу і «корисних ідіотів» при владі (с. 96).

Наслідки Першої світової війни і, зокрема, невирішеність «українського питання», розподіл українських земель між сусідніми державами спонукали до продовження історичної боротьби України за її визволення. Відтоді на арену виходить Український рух Опору тоталітарній системі 1921 – 1991рр. В ряди опору стала національна інтелігенція, селянство та робітники.

До сьогодні, як зазначає автор, не до кінця з'ясованим є питання діяльності на території радянської України підпільних організацій. З цього приводу в середовищі істориків побутують протилежні думки. Дослідник дотримується думки, що заперечувати існування таких організацій в УРСР немає підстав (с. 124).

Водночас опозиція шовіністичній політиці зріла і у середовищі «націонал комуністів» (О. Шумський, М. Хвильовий та ін.)

Звертається увага на національні позиції Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з митрополитом В. Липківським.

Слід зауважити, що тогочасний червоний терор розглядається як найтрагічніша сторінка української історії, адже він був пов'язаний з чисельними людськими жертвами, понівеченими душами, змінами у ментальності народу і нації, тотальною русифікацією, розквітом манкуртства, яничарства та колабораціонізму, тобто всього того, що ми сьогодні переживаємо як нація і народ (с.130-131). Наслідком такої цілеспрямованої політики стала загроза втрати генофонду української нації.

Збройна боротьба українців була продовжена в роки Другої світової війни та з початком німецько-радянської війни поширилась на всю Україну. Дослідник стверджує, що для українців Друга світова почалася у березні 1939р. з подій воєнного опору Карпатської України угорським військам, підтримуваними Гітлером та Сталіним (с.137).

Наступний етап протистояння радянській імперії пов'язаний з підготовкою різних українських політичних сил до майбутньої війни Німеччини проти СРСР. Водночас варто зазначити, що готовність була недостатньою. На перешкоді стояла відсутність єдності між національними політичними проводами та українським суспільством загалом.

В монографії зазначається, що впродовж війни на боці Німеччини проти Росії воювало близько 250 тисяч українців (с. 150).

Після повоєнних чисток у середовищі національно-патріотичних сил лише його невелика частина лишилася та продовжила свою боротьбу в нелегальних організаціях чи дисидентському русі, що зароджувався.

Завершення світової війни не стало припиненням збройного протистояння з радянською імперією, що продовжувалося ще до 1960 року. Саме тоді, як стверджує автор, відбувся останній бій боївки УПА на Бережанщині. Хоча поодинокі протистояння та вихід повстанців з підпілля тривав до 1992 року (с. 171).

Слушно зауважено, що після придушення збройного опору ОУН-УПА розпочинається новий етап протистояння, що характеризувався переходом до мирних форм опору режиму.

З нашої точки зору, важливим є подане розмежування термінів: «національно-визвольний», «опозиційний» та «дисидентський» рухи. Зауважено, що термін «український національно-визвольний рух» має загальний характер (с. 172-173).

У 50-х рр. протистояння проходило у формі самоосвіти, поширення опозиційних друкованих матеріалів, вивчення досвіду боротьби попередніх поколінь без методів збройної боротьби. На цей період припадає створення перших правозахисних організацій, членами яких були студенти, а в подальшому – історики, філологи, працівники культури, правники тощо.

Кінець 50-х – початок 60-х рр. став початком та оформленням дисидентського руху. Однією з його течій було шістдесятництво. Учасники цього руху не створювали організаційних структур, а гуртувалися навколо окремих центрів – клубів творчої молоді.

Стверджується, що однією з найголовніших форм діяльності шістдесятників став самвидав – позацензурне видання та поширення творів, наукових праць тощо.

Окремо в українському дисидентстві виділяється правозахисний рух (Українська гельсінська група).

Аналізуючи тогочасну дійсність, автор приходять до висновку, що попри тотальний контроль, москві не вдалося придушити національно-визвольний рух. Він був продовжений поколінням сімдесятників.

Великою перешкодою у діяльності сімдесятників, зрештою як і всього національно-визвольного руху періоду перебування України у складі СРСР, була розгалужена мережа сексотів та провокаторів. На нашу думку, актуальним є питання висвітлення їх діяльності та подальшого «розчинення» у суспільному

середовищі, що не дало можливості прослідкувати їх майбутнє життя та професійну діяльність. Дослідження цієї проблематики, серед іншого, сприяло б уникненню подібних явищ у майбутньому. Адже таких персонажів чимало можна виявити і виявляється в ході сьогоднішнього збройного протистояння з імперською росією. Зокрема, голова Національної поліції України Іван Вигівський в інтерв'ю РБК-Україна зазначив, що правоохоронці продовжують фіксувати діяльність своїх колишніх «колег». Вже задокументовано понад 2,5 тисячі колаборантів та зрадників, зокрема 900 поліцейських, котрі з початку повномасштабного вторгнення перейшли на бік ворога. (Ел. ресурс: <https://censor.net/ua/n3469056>) Олег Полянський, власне, намагається привідкрити завісу, яка приховувала і приховує цих «героїв» (с. 220-221).

Не менш важливою проблемою руху сімдесятників були тотальні репресії проти українських патріотів впродовж 70 – 80-х років, що поєднувалися із іншими заходами стосовно денационалізації окупаційним режимом.

Особливі акценти дослідник розставляє, коли мова заходить про російсько-українське протистояння та війни 1991 – 2023рр. Доведено, що ще починаючи від царського міністра Валуєва, а далі – Леніна і до диктатора Путіна всі росіяни ставляться до України за принципом – «не было, нет и быть не может» (с. 229).

Наголошено, що важливим чинником національної мобілізації українського суспільства був екологічний рух, викликаний чорнобильською катастрофою. Похідним від цієї трагедії стало словосполучення «духовний Чорнобиль» (с. 231), що позначало критичне становище духовного життя в Україні і, зокрема, в контексті існування української мови під впливом русифікаторської політики окупаційного режиму.

Важко переоцінити роль у процесі національного відродження Народного руху України як наймасовішої загальноукраїнської політичної організації.

Серед інших знакових подій автор називає «живий ланцюг Злуки» та Студентську революцію на граніті.

Сьогоднішня збройна агресія – це боротьба за подальше існування Української держави. І вона має стати останньою російсько-українською війною (с. 237).

Наголошується, що корені цієї агресії сягають часів відродження незалежності України. Адже вже тоді росія вдалася до

пошуків будь-яких доступних сценаріїв її знищення, включно з використанням військових засобів. А обговорення підготовки до війни розпочалося ще у 2003 році. І, можливо, саме відтоді слід говорити про початок т.зв. «гібридної війни» (с. 239). Особлива увага приділялася розвалу української армії, влади та силових структур всіма можливими способами. Однак події Євромайдану зірвали плани росії і засвідчили, що значна частина українського суспільства прагне проведення назрілих змін та бачить майбутнє власної держави серед країн Європейського Союзу.

Аналізуючи особливості російсько-української війни 2014 – 2023 років дослідник стверджує, що українській владі на чолі з президентом П. Порошенком, попри допущені помилки та прорахунки у внутрішній політиці, вдалося втримати ситуацію під контролем, не допустивши окупації України російським агресором. Що дало можливість Україні продовжувати функціонувати як незалежній державі і відриватися від росії (с. 248).

Автор доводить, що сьогодення війна була неминучою через вже згадану приналежність сторін, що протистояли до різних цивілізацій – ординської деспотичної та європейської демократичної (с. 250). Вона стала лише одним з епізодів тисячолітнього протистояння цих цивілізацій. А першим їх зіткненням був похід володимиро-суздальського князя Андрія Боголюбського на Київ у 1169 р. та його варварське руйнування. А в подальші століття московська експансія набрала системного характеру і продовжується сьогодні.

Олег Полянський запропонував і обґрунтував власну періодизацію російсько-українських війн (с. 251).

З огляду на героїзм, відданість та військову майстерність наших воїнів робиться висновок про те, що членство України в НАТО – це лише питання часу. Адже Збройні Сили України вщент розвіяли міф про могутність «другої армії світу».

Автор повертає нашу увагу на статтю Т. Сергєйцева «Що Росія має робити з Україною», котрий був політехнологом ряду знаних українських політичних постатей. І погоджується з її оцінкою Т. Снайдером, як «російської інструкції з проведення геноциду» (с. 257).

Дослідження завершується на розставленні акцентів у вирішенні тих проблем, від розв'язання яких залежатиме майбутнє Української держави. Це і масова русифікація, прихильність частини населення до теорії т.зв. «руського міра», колабораціонізм та,

зрештою, низький рівень національної само-ідентифікації. Значна частина українців по-різному ставиться до свого історичного минулого, відсутні спільні національні герої, наявні різні уявлення про власне майбутнє, вони розмовляють різними мовами тощо. «Двоязичіє» розглядається як наша ганьба, а вивчення і користування українською мовою – це про повагу до себе та до держави, це віднайдення власного «Я».

Окрім іншого залишається відкритим питання, що робити з прихильниками московської держави після Перемоги України (с.267-275).

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що монографія Олега Полянського – це, безумовно, ґрунтовний аналіз українського державотворчого процесу крізь призму російсько-українських воєн та протистояння, у яких важлива роль відводиться особі в історичному процесі, проведений з позиції українця і знаного суспільно-політичного діяча. Любов автора до України простежується впродовж всієї оповіді, вона передається і читачеві. Відкриваючи це дослідження читачі почерпнуть велику кількість маловідомих фактів з української історії. Книга є захопливою, пізнавальною і корисною. Рекомендуємо монографію Олега Полянського усім, хто цікавиться минулим нашої Батьківщини.

Немає найменшого сумніву, що представлена історія російсько-українських воєн сприятиме подальшому розвитку наукових досліджень і не лише істориків, але і фахівців інших дисциплін.